

leşmesi şartıyla henüz vâcip olmamış bir şeyden ibrâ sahih görülür (Süyûtî, s. 713-714). Hanefîler kadının, kocasını mehir alacağından ibrâ edebileceğini kabul ederken henüz gerçekleşmemiş evlilik nafakası borcundan veya evliliğin devam ettiği sırada iddet nafakasından kocasını ibrâ etmesini geçerli saymazlar. Çünkü gelecekte var olması tasavvur edilen şeyler iskata konu olmaz. Ancak Hanefî ekolünde evlilik nafakası yargı yoluyla veya karşılıklı anlaşma ile belirlenmişse bu takdirde ibrâsı sahih olur.

İbrâ edilen şeyin, ibrâ eden ve ibrâ edilen tarafından tam olarak bilinmesinin şart olup olmadığı tartışmalıdır. Hanefî ekolünde ibrânın bir iskat olduğu ve bilinmezliğin ibrânın sıhhatine engel teşkil etmeyeceği görüşü benimsendiğinden borçlu alacaklısına gidip üzerindeki bütün alacak haklarından vazgeçmesini istese, hak sahibi de ne kadar alacağı olduğunu bilmeksizin ibrâ etse ibrâ gerçekleşir. Hanefî imamları, bu durumda borçlunun kazâen borcundan kurtulduğunda hemfikir olmakla birlikte diyâneten borçluluğunun devam edip etmediği konusunda farklı görüştedirler. Ebû Yûsuf, diyâneten de ibrânın gerçekleştiğini ileri sürerken Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî diyâneten gerçekleşmediğini savunur (İbn Âbidîn, *İ'lâmü'l-a'lâm*, s. 100; Mahmûd Hamza, s. 141). Diğer mezheplerde hâkim görüş, ibrâ konusunun taraflarca bilinmesinin gerektiği yönünde olmakla birlikte bu hususta iki taraflı akidlerde olduğu şekliyle tam bir bilinirlik şartının aranmayıp ana hatlarıyla bilinmenin veya tek tarafın bilmesinin yeterli sayıldığı görülür.

Türleri. İbrâ, özellikle Hanefî fakihleri tarafından "iskat ibrâsı" ve "istifâ ibrâsı" şeklinde ikiye ayrılır. Haskefi, ibrânın sonucunu dikkate alarak bu ayrımı "berâet-i iskat" ve "berâet-i istifâ" biçiminde yapar (*Dürrü'l-muhtâr*, V, 156). Iskat ibrâsı, zimmetteki borcun tamamen veya kısmen düşürülmesine yönelik olup ibrâ denildiğinde de genelde bu kastedilir. İstifâ ibrâsı ise bir kimsenin diğer kimseden hakkını kabz ve istifâ etmiş, yani tam olarak almış olduğunu itiraf etmekten ibaret bir tür ikrardır (*Mecelle*, md. 1536; "istifâ ikrarı" kullanımı için bk. Bezzâzî, V, 382). Iskat ibrâsı bir "inşâ", istifâ ibrâsı ise "ihbar" niteliğindedir. Ancak bu ikili ayırım, ibrânın mahiyetinden ziyade onun sonuçlarına ilişkin bir ayırımdır. İstifâ ibrâsı mahiyeti bakımından ikrar ile tamamen örtüşmektedir. Nitekim

her ikisi de hem ayna hem deyne ilişkin olabilir. Fakat iskat ibrâsı mahiyetçe, gerek rükün gerek şartlar ve gerekse sonuçlar bakımından ikrardan tamamen farklıdır. Çünkü ikrar -ve istifâ ibrâsı- hem deyn hem de ayna ilişkin olabilirken iskat ibrâsı sadece deyne ilişkin olabilmektedir. Bu durum iskat ibrâsının inşâi, istifâ ibrâsının ihbârî karakterde bir işlem olduğundan kaynaklanır. Dolayısıyla bir kimsenin başka bir kimseyi ayndan, o aynı dava etmekten veya husumetten ibrâ edecek olsa bu ibrâ bâtil olur. Ancak kendisinin söz konusu ayndan berî olduğunu söyleyecek olsa artık ona ilişkin herhangi bir talepte bulunamaz (Mahmûd Hamza, s. 141). İbrânın sulh ile birlikte, genellikle de sulh bağlamında ele alındığı *Mecelle*'de ibrâ özel ve genel ibrâ şeklinde ikiye ayrılır. Bir kimseyi belli bir hukukî ihtilâftan kaynaklanan alacak davasından ibrâ birinci, bütün davalardan ibrâ da ikinci tür ibrânın örneğini teşkil eder (md. 1537-1538).

Hükümü. Şartlarını tamamlamış olarak yapılan ibrânın hükmü ve sonucu ibrâ edilen hakkın düşmesidir. Bu bakımdan ibrâ, ibrâ edenle ibrâ edilen arasındaki borç ilişkisini sona erdirmiş olur. Hak düştükten sonra onu talep etmek câiz olmaz ve ibrâ edenin bundan vazgeçmesi mümkün değildir. Sâkıt olan şey geri dönmaz (*Mecelle*, md. 51). Bu durum *Mecelle*'de, "Bir kimse diğerini bir hakkından ibrâ ettikte o hakkı sâkıt olur, artık onu dava edemez" şeklinde ifade edilmiştir (*Mecelle*, md. 1562). Bu hükmün tabii sonucu olarak da belli bir hakkın ibrâ edilmesi halinde o hakla ilgili, genel ibrâda da bu ibrânın kapsamındaki haklardan biri tekrar talep edilemez. Hatta genel ibrâyı kefalet sorumluluğu da dahil olduğundan genel ibrâ sonrası kefaletten dolayı bir hakkın talebi de mahkemece dinlenmez (*Mecelle*, md. 1564-1565). Ancak ibrâ sadece mevcut haklara şâmil olduğundan ibrâ vaktinden sonra doğacak haklar tabii olarak ibrânın kapsamına girmez (*Mecelle*, md. 1563). Hanbelî mezhebinde hakkın kötüye kullanımını önlemeye yönelik bir tedbir olarak bazı durumlarda ibrâdan vazgeçilebileceği yönünde görüşler mevcuttur. Meselâ bir kadın kocasını mehir alacağından ibrâ ettikten sonra kocası onu boşasa bu durumda kadının ibrâdan rücû hakkı bulunup bulunmadığı sorusu gündeme gelmiş, kadının mehir alacağından vazgeçmesi uygulamasının örfen kocanın kendini boşamamasını veya üzerine evlenmemesini sağlamak amacıyla yönelik olarak yapıldığını öne süren

fakihler kadına ibrâdan dönme hakkı vermişlerdir (İbn Teymiyye, s. 449; İbn Receb, s. 348).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdhân, *el-Fetâvâ*, III, 259; Merginânî, *el-Hidâye* (İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* [Kahire] içinde), VI, 308; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1968, IV, 361-362; Karâfî, *el-Furûk*, Kahire 1347/1928, II, 110-111; İbn Teymiyye, *Muhtasarı Fetâvâ İbn Teymiyye*, Beyrut 1985, s. 448-449; İbn Cüzey, *Qavâninü'l-aḥkâmî's-şer'iyye*, Beyrut 1979, s. 366; Zerkeşî, *el-Menşûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, I, 83-87; İbn Receb, *el-Kavâ'id* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1392/1972, s. 250, 323, 348; Bezzâzî, *el-Fetâvâ*, V, 381-383; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Kahire), VI, 308; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım - Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1987, s. 312-313, 597, 713-714, 790; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VII, 310, 322; a.mlf., *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. M. Mutî' el-Hâfız), Dimaşk 1403/1983, s. 375-376; a.mlf., *Risâle fi beyâni mâ yeskuṭu mine'l-hukûk bi'l-iskât ve mâ lâ yeskuṭ* (nşr. Halîl Meyis, *Resâ'ilü İbn Nuceym* içinde), Beyrut 1400/1980, s. 140-143; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, II, 179; *el-Fetâvâ'l-Hindiyeye*, IV, 384; Haskefi, *Dürrü'l-muhtâr* (İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* [Kahire] içinde), V, 156; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), V, 156-157; a.mlf., *Tenbîhu Zevî'l-efḥâm 'alâ butlânî'l-hukm bi-naḳẓi'd-da'vâ ba'de'l-ibrâ'il-âm* (İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il* içinde), s. 83-93; a.mlf., *İ'lâmü'l-a'lâm bi-aḥkâmî'l-ikrârî'l-âm* (a.e. içinde), s. 94-111; M. Ali b. Hüseyin el-Mekkî, *Tehzîbü'l-Furûk* (Karâfî, *el-Furûk* içinde), Kahire 1347/1928, I, 178; II, 135-136; *Mecelle*, md. 51, 847, 948-949, 1536-1538, 1541, 1552-1553, 1561-1571; Mahmûd Hamza, *el-Ferâ'idü'l-behiyye*, Dimaşk 1406/1986, s. 141; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 232-249; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, II, 132-134, 640-644; IV, 85-86; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikḥü'l-İslâmî*, Dimaşk 1967-68, I, 241, 512, 562; II, 745, 752; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd*, Kahire 1977, s. 218-219; Nuh Ali Selmân, *İbrâ'ü'z-zimme min hukûkî'l-ibâd*, Amman 1407/1986; "İbrâ", *Mv.F.*, I, 179-192; "İbrâ", *Mv.F.*, I, 142-170; Mustafa Muhakkık Dâmâd, "İbrâ", *DMBİ*, II, 397-401.

H. YUNUS APAYDIN

İBRÂHİM

(إبراهيم)

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın müştereken kabul ettiği büyük peygamber.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm tarafından en büyük ata ve temel referans noktası kabul edilen İbrâhîm'le ilgili Tevrat'ta ve genel olarak yahudi dinî literatüründe ayrıca hristiyan kültürü ile Kur'ân-ı Kerîm ve sonraki İslâmî literatürde diğer birçok peygambere nisbetle daha geniş mâlûmat bulunmaktadır. Bilhassa yahudi ve

İslâm kaynaklarında İbrâhim hakkında tevhid inancını yerleştirmek üzere gösterdiği faaliyetler merkeze alınarak bilgi verilmiştir.

İsmi, Tevrat'ın bazı bölümleriyle (Tekvîn, 11/26-17/4) Nehemya (9/7) ve I. Tarihler'de (1/27) Avram (Abram), Ahd-i Atik'in diğer yerlerinde Avraham (Abraham) olarak geçmektedir. Tevrat'a göre İbrâhim'in adı önce "ulu ata" mânasında Abram iken daha sonra "milletlerin babası" anlamında Abraham'a dönüşmüştür. Bununla birlikte **abraham** kelimesinin menşei ve anlamı tam tesbit edilmiş değildir (DBS, VII, 124). Abram kelimesinin, İbrânice'deki "i" harfinin düşürülme özelliğine dayanılarak **abiramın** kısaltılmış şekli olabileceği belirtilmektedir (a.g.e., a.y.; DBS, VII, 121; Ejd., II, 112). Abiram kelimesine hem Ahd-i Atik'te (Sayılar, 16/1; I. Krallar, 16/34), hem de **abrm** ve **abirami** şekliyle milâttan önce XIV ve XIII. yüzyıllara ait Ras Şamra metinlerinde rastlanmaktadır. İbrânice iştikakı bulunmayan **abraham**, muhtemelen **abramın** diyalektik bir varyantı veya Ârâmî dilindeki açılımıdır (Ejd., II, 112; IDB, I, 15). Kuzey Sâmî dilinde bir isim olan Abram, İbrâhim'in güneyde iktamet ettiği dönemde Abraham'a dönüşmüştür (DBS, VII, 124). Kur'an'da İbrâhim ismi altmış dokuz yerde geçmektedir. Kur'an ve hadisler dışındaki İslâmî kaynaklarda kelimenin meşhur olan "İbrâhîm" şeklinden başka telaffuzları da vardır (aş. bk.).

Yahudilik. Hz. İbrâhim Kitâb-ı Mukaddes'te Terah'ın oğlu, İbrânîler'in atası, inanların babası ve Allah'ın dostu olarak takdim edilmektedir (Tekvîn, 11/26; Galatyalılar'a Mektup, 3/7-9; Yakub'un Mektubu, 2/23). Tevrat'ta seçeresi Nûh, Sâm, Arpakşad, Şelah, Eber, Peleg, Reu, Seruc, Nahor, Terah, Abram şeklinde gösterilir (Tekvîn, 11/10-26; I. Tarihler, 1/24-27). Putperest olan Terah'ın (Yeşû, 24/2) Abram'dan başka Nahor ve Haran adında iki oğlu daha vardır (Tekvîn, 11/24-27). Soy kütüğünde ilk sırada yer almasına rağmen İbrâhim muhtemelen kardeşlerin en küçüğüdür. Adının ilk sırada geçmesi İbrânîler'in atası olması itibarıyla derecesinin yüksekliğindendir (DB, I/I, s. 74).

Tevrat'a göre (Tekvîn, 11/28, 31; 15/7; Nehemya, 9/7) İbrâhim Keldânîler'in Ur şehrinde doğdu. Tevrat'ın İbrânice metninde doğum yeri "Ûr Kasdîm" şeklinde anılmakta olup bu ifade Yunanca'ya "Kaldeliler'in Ur şehri" olarak çevrilmiştir (a.g.e., V/II, s. 2356). Ur Kasdîm'in Aşağı

Babilonya'da Fırat'ın batı yakasında, bugünkü Bağdat'ın 300 km. güneydoğusundaki Tel el-Mukayyer denilen yer olduğu belirtilmektedir. Bir yoruma göre ise Hz. İbrâhim'in doğduğu yer Kuzey Suriye'de Harran'a çok yakın olan Ura'dır (*The Torah, A Modern Commentary*, s. 91). Ruhban metnindeki bilgiye göre İbrâhim ailesiyle birlikte Ur'dan Harran'a, oradan Ken'ân'a gitmiştir (Tekvîn, 11/26-27, 31-32); ancak Yahvist gelenek, zımnen de olsa İbrânîler'in asıl vatanının Harran çevresi olduğunu belirtmektedir (Tekvîn, 24/4, 7, 10; 27/43; 28/10; 29/4). Kitâb-ı Mukaddes geleneği İbrâhim'in memleketi olarak Kuzey Mezopotamya'yı, yani Güneydoğu Anadolu'ya tekabül eden bölgeyi gösterir (IDB, III, 617). Bugün artık Hz. İbrâhim ve ailesinin anayurdunun, içinde Harran'ın da bulunduğu bu bölge olduğu kabul edilmektedir (Wright, s. 41-47).

Hz. İbrâhim'in yaşadığı dönem tam olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar, Tevrat'ta nakledilen hayat hikâyesinin çeşitli metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğunu söyler. Julius Wellhausen ekolünün ortaya koyduğu Tevrat'ın edebî tahliline göre Hz. İbrâhim'le ilgili Tevrat'taki bilgiler Yahvist, Elohist ve Ruhban metinlerine dayanır. Yahvist metin milâttan önce 950 yıllarında, Elohist metin milâttan önce VIII. yüzyılda, Ruhban metni ise milâttan önce 400'lerde yazılmıştır. Tevrat'ta Hz. İbrâhim'le ilgili bilgilerin Bâbil esareti devrine ait rivayetler olduğu, esaret sonrası dönemde Ruhban metni yazarının buna bazı ilâveler yaptığı, Doğu kralarıyla ilgili Tekvîn'in 14. babındaki bilgilerin ise çok daha sonra Helenistik dönemde eklendiği ileri sürülmektedir (ER, I, 14). İbrâhim'in çağdaşı olarak takdim edilen Sennear (Şinar) veya Babilonya Kralı Amrafel'in, Bâbil Kralı Hammurabi ile aynı kişi olduğu yönündeki yaygın görüş kabul edilirse İbrâhim'in milâttan önce XXII-XX. yüzyıllarda yaşadığı söylenebilir (DBS, I, 8-14; ER, I, 13; Ejd., XVI, 3). Hz. İbrâhim'in dünyaya gelişi, çocukluğu ve gençliğiyle ilgili olarak sadece Kitâb-ı Mukaddes dışı yahudi dinî literatüründe bilgi bulunmakta olup bu bilgiler İslâmî kaynaklarla büyük oranda benzerlik taşımaktadır.

Tevrat'a göre Hz. İbrâhim'e ilk vahiy Ur şehrinde gelmiştir. Burada tanrıların en büyüğü sayılan Sin adına yapılmış pek çok tapınak vardı. Sin kültü Babilonya'da da yaygındı. "Nehrin (Fırat) öte yakasında yaşayan" İbrâhim'in babası da putperestti (Yeşû, 24/2; Judith, s. 5/5-8). Böyle bir or-

tamda Allah İbrâhim'i peygamber olarak seçmiş; ona büyük millet olacağı, mübarek kılınacağı, adının büyük olacağı, yüzünün bütün milletlerinin onda mübarek kılınacağı müjdesi verilmiştir (Tekvîn, 12/1-3; 18/18). Yine Tevrat'a göre kendisine ve zürriyetine miras olarak verilen diyara gitmesi emredilmiştir (Tekvîn, 15/7; Resullerin İşleri, 7/2-3). Terah, oğlu Haran'ın ölümünden sonra diğer oğlu Abram'ı, Haran'ın oğlu ve kendi torunu Lût'u, Abram'ın eşi Sâre'yi alarak Ken'ân diyarına gitmek üzere Keldânîler'in Ur şehrinden ayrılarak Harran'a varmış (Tekvîn, 11/28-31), İbrâhim ve beraberindekiler Terah'ın ölümüne kadar uzun bir süre Harran'da kalmışlardır (Tekvîn, 11/31). Nihayet İbrâhim, yetmiş beş yaşında iken Rabb'in emri üzerine eşi Sâre ve yeğeni Lût ile birlikte Harran'da kazandıkları malları ve yanında çalışan insanları alarak Ken'ân diyarına gitmiş (Tekvîn, 12/1-5), bölgede kıtlık baş gösterince güneye doğru yoluna devam ederek Mısır'a ulaşmıştır (Tekvîn, 12/9-10). Bir süre sonra da Sâre, Lût ve Sâre'nin câriyesi Hâcer'le birlikte Ken'ân diyarına, ilk mezbah yaptığı Beyt-el'e (Bethel) dönmüş (Tekvîn, 12/11-13/4), burada Mısır'dan getirdikleriyle birlikte serveti daha da artmıştır. Bundan sonra İbrâhim ile Lût birbirlerinden ayrılırlar. Lût, Erden havzasını tercih ederken İbrâhim Hebron'a giderek Mamre meşeliğine yerleşir. Rab o bölgeyi bütünüyle onun soyuna vereceğini bildirir (Tekvîn, 13/18). Elam kralının Filistin'i işgal edip Sodom ve Gomora'ya yağmalaması ve Lût'u esir alması üzerine Amoriler'le bir antlaşma yapan İbrâhim, adamları ve müttefikleriyle birlikte işgalcileri Filistin'den kovarak yeğeni Lût ile halkını kurtarmıştır (Tekvîn, 14/13-24).

Hz. İbrâhim, vaad edilen Ken'ân diyarının kendisine verileceğine inanmakla beraber bu hususta Tanrı'dan gözle görülür bir işaret ister ve bu işaret kendisine gösterilir (Tekvîn, 15/7-11). Ayrıca ona zürriyetinin çok olacağı müjdesi verilir (Tekvîn, 15/1-6). Fakat Ken'ân diyarına gelişin onuncu yılında hâlâ çocuksuz olan Sâre câriyesi Hâcer'i kocasına verir ve Hz. İbrâhim seksen altı yaşında iken İsmâil dünyaya gelir (Tekvîn, 16). İsmâil'in doğumundan sonra geçen on üç yıllık süreyle ilgili Tevrat'ta bilgi yoktur. İbrâhim doksan dokuz yaşına gelince kendisine Sâre'nin de bir çocuk doğuracağı müjdelendir, bütün Ken'ân diyarı zürriyetine ebedî mülk olarak vaad edilir (Tekvîn, 12/1-3, 6-7; 13/14-17; 15/1-21; 17/2-21; 18/18; 21/12; 22/15-

18). Bu ahdin simgesi sünnet olmaktır. İbrâhîm sünnet olunduğunda doksan dokuz, İsmâîl de on üç yaşındadır (Tekvîn, 17/22-27).

Hız. İbrâhîm 100. Sâre doksan yaşında iken İshak doğar. Fakat İshak'ın sütten kesilmesinin ardından kıskançlık duyguları kabaran Sâre'nin isteği ve Rabb'in emri üzerine İbrâhîm, Hâcer ile İsmâîl'i evden uzaklaştırır. Onlar bir süre Beer-şeba çölünde dolaştıktan sonra Paran (Fârân*) çölüne gidip orada yaşarlar (Tekvîn, 21/1-21). Tevrat'taki konuyla ilgili bilgiler bazı problemler taşımaktadır. Meselâ Sâre'nin, doğduğu günden itibaren İsmâîl'i kıskanmasına rağmen kendi oğlu İshak dünyaya gelinceye kadar on üç yıl boyunca ona katlanmış olması zayıf bir ihtimaldir. Ayrıca Tevrat'ta bildirilenlere bakılırsa o sırada on yedi yaşında bulunması gereken İsmâîl'den "çalı dibine atılan küçük bir çocuk" olarak söz edilmesi de (Tekvîn, 21/8-20) tuhaftır. Diğer taraftan İshak'ı müjdelemek üzere misafirler (melekler) geldiğinde (Tekvîn, 18/1-32) İbrâhîm'in, eşi Sâre ve uşağı ile birlikte oturduğu bildirilmekte, fakat İsmâîl ile annesinden hiç söz edilmemektedir. Halbuki Sâre'nin onların dışarı atılmalarını istemesi bir arada bulundukları kanaatini vermektedir. Bütün bunlar, İslâmî kaynaklarda belirtildiği üzere İsmâîl'in çok küçük yaşta iken annesiyle birlikte evden uzaklaştırıldığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Tevrat'a göre İbrâhîm, Mamre'den cennup diyarına göç eder ve Kadeş ile Şur arasındaki Gerar'a gider (Tekvîn, 20/1-18). Kral Abimelek'le yaptığı anlaşma uyarınca orada bir kuyu kazar ve oraya Beer-şeba (yemin kuyusu / yedi kuyu) adını verir (Tekvîn, 21/22-33).

İshak büyüdüğünde İbrâhîm'e onu kurban etmesi emredilmiş, İbrâhîm oğlunu kurban etmek üzere Moriya diyarına götürmüşse de Rab onun yerine bir koç göndermiştir (Tekvîn, 22). Tevrat'a göre Sâre 127 yaşında Hebron'da vefat etmiş ve İbrâhîm tarafından Makpela mağarasına defnedilmiştir (Tekvîn, 23). Yaşı 140'a varan İbrâhîm, İshak'ı evlendirmiş (Tekvîn, 24), kendisi de Ketura adında bir kadınla evlenmiş ve ondan Zimran, Yokşan, Medan, Midyan, Yişbak ve Şuah adındaki çocukları doğmuştur (Tekvîn, 25/1-4; krş. Taberî, I, 309). Hız. İbrâhîm kendisine ait her şeyi İshak'a bırakır. Cârîyelerinin oğullarına ise hediyeler verir ve onları oğlu İshak'ın yanından ayırarak şark diyarına

gönderir. 175 yaşında vefat eden İbrâhîm'i oğulları İsmâîl ve İshak Makpela mağarasına, Sâre'nin yanına gömerler (Tekvîn, 25). Bugün burası Halîl (Hebron) diye adlandırılmaktadır.

Ahd-i Atîk'e göre İbrâhîm Allah'ın dostudur (İşaya, 41/8; II. Tarihler, 20/7). İsrâîl, İbrâhîm'in zürriyeti diye çağrılmaktadır (İşaya, 41/8; Yeremya, 33/26; Mezmur, 105/6; II. Tarihler, 20/7). Ahd-i Atîk yazarları çeşitli vesilelerle onu örnek bir şahsiyet olarak gösterirler; Yahve, "İbrâhîm'in Allah'ı" diye tavsif edilir (Çıkış, 3/6, 15, 16; 4/5; Ester, 13/15; 14/18; Mezmur, 46/10). Rab, İbrânîler'in Ken'ân diyarındaki haklarını kendisinin İbrâhîm'e görünmesine, ona yaptığı vaad ve ahidlere bağlar (Çıkış, 6/3, 8; 32/13; Tesniye, 34/4); Hız. Mûsâ, Yeşû, İlyâ, Dâvûd, Nehemya hep bu ahdi hatırlatırlar (Çıkış, 2/24; Sayılar, 32/11).

Kitâb-ı Mukaddes dışındaki yahudi dinî literatüründe de İbrâhîm yahudi dindarlığının modeli olarak gösterilir. Talmud ve Ahd-i Atîk tefsirlerinde, Hız. İbrâhîm'in bütün emirleri daha onlar vahyedilmeden önce yerine getirdiği, şifâhî Tora'ya uygun davrandığı, Mûsâ şeriatının hükümlerini uyguladığı, bunları oğlu İshak ile torunu Ya'kûb'a da vasiyet ettiği ve sabah ibadetini ilk defa onun tesis ettiği kabul edilmektedir. En önemli fazileti Allah'ı ilk tanıyan kimse olmasıdır. Onun bir, üç, on veya kırk sekiz yaşında Allah'ı tanıdığı ileri sürülmektedir. Bir put ustası olan babasının putlarını reddettiği için Kral Nimrod (Nemrûd) onu ateşe atmış ve Cebrâîl kendisini ateşten kurtarmıştır. İbrâhîm, Allah'ın kendileriyle rüya veya rû'yetinde değil açık olarak konuştuğu büyük peygamberlerden biridir. Keldânîler'in ülkesinde gerçek Tanrı'nın bilgisine erişmiş, ilâhî dil olan İbrânîce'yi öğrenmiş, memleketinin putperestliğini reddetmiş, Tanrı'nın buyruğu üzerine ülkesini terk ederek Ken'ân diyarına gitmiştir (Ejd., II, 115-117; ER, I, 16).

Hristiyanlık. Hız. İbrâhîm hristiyan kültüründe de özel bir yere sahiptir. Ahd-i Cedîd'de Zekeriyâ ve Meryem, İbrâhîm'e yapılan vaadleri ve onunla akdedilen ahdi dile getirmekte (Luka, 1/55, 73), İbrâhîm'in soyundan geldiği belirtilen Hız. İsrâ (Matta, 1/1; Luka, 3/34) muhtelif kişileri "İbrâhîm kızı veya oğlu" diye adlandırmakta (Luka, 13/16; 19/9), "İbrâhîm zürriyetiyiz" diyen yahudilere onun gibi davranmazlarsa bütün ayrıcalıklarını kaybedecekleri uyarısında bulunmaktadır (Yuhanna, 8/33-44). Diğer peygamberlerle bir-

likte "Allah'ın melekûtunda" olan İbrâhîm (Luka, 13/28) bütün inananların, doğruların ve yahudilerin (Luka, 16/22-30) atasıdır; diğer milletler onun gölgesinde oturacaklardır (Matta, 8/11).

Petrus, İstefanos (Resullerin İşleri, 3/25; 7/2-8, 17) ve Pavlus (İbrânîler'e Mektup, 6/13) yahudilere ataları İbrâhîm'e yapılan vaadleri hatırlatır. Pavlus, bu vaadlerin İbrâhîm'in oğlu (İbrânîler'e Mektup, 2/16) İsrâ Mesîh'te gerçekleştiğini belirtmekte (Galatyalılar'a Mektup, 3/16-18), İbrâhîm'in zürriyetinden olmaktan çok onun yolundan gitmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Romalılar'a Mektup, 9/7-9). Hristiyanlar, Pavlus'tan itibaren onu bir iman modeli olarak kabul etmektedirler. Yeryüzünün bütün milletleri İbrâhîm vasıtasıyla ilâhî lütfâ nâil olmuşlardır. Kendisi Allah'a imanyla sâlih sayılmıştır (Romalılar'a Mektup, 4/3; krş. Tekvîn, 15/6). İbrâhîm'in imanını taklit edip o imanda yaşayanlar onun mânevî çocuklarıdır (Romalılar'a Mektup, 4/11, 12), dolayısıyla onun vasıtasıyla mübarek kılınmışlardır. Yahudiler İbrâhîm'e kan bağı ile, hristiyanlar ise iman bağı ile bağlıdırlar. O inananların babasıdır.

Tarihçi Josephus, Berossus'tan naklen, tûfandan on nesil sonra Keldânîler arasında yaşadığı bildirilen büyük sâlih kişinin İbrâhîm olduğunu söyler. Ona göre İbrâhîm, semâyı gözlemleyerek Allah'ın varlığını akıl yoluyla bulan ilk kişidir. Yahudi filozof Philo'ya göre ise İbrâhîm, Mûsâ şeriatını değil tabiat şeriatını uygulamıştır. Tarihçi Nicolas de Damas, İbrâhîm'in bir ordu ile Kalde'den çıktığını, önce Şam'a gidip orada bir süre kaldığını, daha sonra Ken'ân diyarına girdiğini nakletmektedir. Justin'e göre İbrâhîm Şam'ın dördüncü kralı idi. Josephus, Philon, Nicolas de Damas gibi bazı kilise yazarları Hız. İbrâhîm'in astronomi, metafizik ve matematikteki derin bilgisinden bahsetmektedir. Suidas harfleri ve İbrânî dilini, Isidore de Seville ise Süryânî ve Keldânî harf karakterlerini onun icat ettiğini söylemektedir. Yesirah kitabı ile 88 ve 89. Mezmurlar ona nisbet edilmektedir.

Kilise, inananların atası kabul ettiği İbrâhîm'in adını IX. yüzyıldan itibaren şehidler kütüğüne (martyrologes) kaydetmiştir. İbrâhîm'in oğlunu kurban etmesi hadisesi Papa Damase'tan itibaren âyin kitabına alınmıştır. Kûbtî kilisesi onu 28 Mart'ta anarken Süryânî kilisesi, ateşe atıldığı kabul edilen 20 Ocak'ta özel tören düzenlemektedir (DB, I/1, s. 74-82).

Kitâb-ı Mukaddes dışında kalan ve apokrif kabul edilen eserlerde de Hz. İbrâhîm'e ilgili bilgiler vardır. II. yüzyıla ait *Apocalypse d'Abraham* adını taşıyan apokrif eserde İbrâhîm'in put ustası olan babasına yardım ettiği, ancak çeşitli olaylar sebebiyle zihninde putlara tapmanın meşrûluğu hakkında şüpheler uyan-dığı nakledilir (DBS, I, 28-30; EJD., II, 126). Hz. İbrâhîm'le ilgili diğer bir apokrif kitap da *Testament d'Abraham* adını taşımakta ve onun vefatını anlatmaktadır (DBS, I, 33-35). Yazılış tarihi bilinmeyen bu eserde müellif Hz. Mûsâ'nın vefatıyla ilgili yahudi kaynaklarından faydalanmıştır (EJD., II, 129; Ginzberg, I, 185-308).

İslâm. Hz. İbrâhîm, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen ülü'l-kur'an peygamberlerden biridir. Ancak Kur'an peygamberlere ilişkin açıklamalarında takip ettiği, muhataplarının dinî ve ahlâkî yönden aydınlanmasını ve ders almasını amaçlayan genel yöntemine uygun olarak İbrâhîm'den bahsederken de -Tevrat'ta olduğu gibi kronolojik akışa göre bilgi vermek yerine- çeşitli sûrelerde münasebet düştükçe onun genel inanç tarihindeki yerini, öğretisinin ana hatlarını ve özelliklerini, tebliğ faaliyetleri ve yöntemlerini, kişiliğinin dinî, ahlâkî, içtimâî ve ailevî boyutlarını tanıtmış, bu konularla ilgisi ölçüsünde hayatından da bazı kesitler vermiştir.

Hz. İbrâhîm, Kur'an ve hadislerde sadece "İbrâhîm" şeklinde anılırken diğer İslâmî kaynaklarda bu adın "İbrâhâm", "İbrâhim" ve "İbrahim" telaffuzlarına da rastlanmaktadır. "İbrâhûm", "İbrâhum" ve "İbrâhem" söyleyişlerini ekleyerek bu farklılığın sayısını yediye çıkaranlar da vardır (Jeffery, s. 45; Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, s. 104; Nevevî, I, 98; Fîrûzâbâdî, VI, 32). Arap dilcileri "İbrâhîm" kelimesinin Arapça olmadığını kabul ederek menşeiini araştırmışlardır. Mâverdî ve Ebû'l-Bekâ, kelimenin Süryânîce olduğunu ve "eb rahîm" (merhametli baba) anlamına geldiğini kaydetmektedir (Mustafavî, I, 8; Nevevî, I, 98). Fakat çağdaş araştırmacılar kelimenin aslının İbrânîce Abraham olduğunu belirtmektedirler (Jeffery, s. 45).

İslâmî kaynaklarda Hz. İbrâhîm'in şecerresi İbrâhîm b. Târih (Terah) b. Nâhor b. Sârûğ (Serûc) b. Erû (Reu) b. Fâliğ (Peleg) b. Âbir (Eber) b. Şâleh (Şelah) b. Finân (Kay-nân) b. Erfahşed (Arpakşad) b. Sâb b. Nûh şeklinde verilmektedir (Taberî, I, 233; Sa'lebî, s. 72). Kur'ân-ı Kerîm'de babasının adı Âzer olarak geçmekte ve onun put-

perest olduğu bildirilmektedir (el-En'âm 6/74). Kur'an ve hadisler dışındaki İslâmî kaynaklarda Hz. İbrâhîm'in babasından hem Âzer hem de Kitâb-ı Mukaddes'teki gibi Târih (Târah) diye söz edilmekte, annesinin adı Ūşâ, Nûnâ ve Ebyûnâ olarak gösterilmektedir (İbn Sa'd, I, 46).

Tarih ve tefsir kitaplarında, Hz. İbrâhîm'in Ahvaz bölgesindeki Sûs'ta veya Bâbil'deki Kûsâ denilen yerde yahut Keser sınırındaki Verkâ'da doğduğu, daha sonra babasının onu Nemrûd'un bulunduğu Kûsâ'ya götürdüğü ileri sürülmektedir. Harran'da dünyaya geldiği ve babasının kendisini Bâbil'e götürdüğü de rivayet edilir (Sa'lebî, s. 72). İbn Sa'd'ın naklettiğine göre babası aslen Harranlı olup buradan Hürmücird'e göç etmiş, İbrâhîm burada doğmuştur (et-Tabakât, I, 46). Bugünkü Urfa şehrine tarih içinde Edessa, Orhai, Urhay ve Ruha adlarının verildiği bilinmektedir (Â, XIII, 50). Tevrat'ta Hz. İbrâhîm'e gösterilen hedefle takip ettiği güzergâh dikkate alındığında doğduğu şehrin Kaldeliler'in Ur şehri değil bugünkü Urfa olması, orada doğup ateşe atılmış, ardından Harran'a ve buradan da Filistin'e gitmiş bulunması daha mâkul görünmektedir.

Müslüman tarihçilerin kaydettiğine göre kâhin ve müneccimlerin o sene bölgede doğacak İbrâhîm adlı bir çocuğun hal-kinini değiştireceğini, Nemrûd'un saltanatına son vereceğini söylemeleri, diğer bir rivayete göre ise kendisinin bu mahiyette bir rüya görmesi üzerine Nemrûd hamile kadınları bir yere toplamış ve doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini, ayrıca erkeklerin eşlerinden uzaklaştırılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Âzer, İbrâhîm'e hamile kalan karısını Kûfe ile Basra arasındaki Ur şehrine (veya Verkâ denilen yere) götürüp bir mağaraya saklamış, İbrâhîm bu mağarada doğmuştur (Sa'lebî, s. 72-74; Taberî, I, 234-235; İbnü'l-Esîr, I, 94-95; Â, V/2, s. 878). İbrâhîm mağarada on beş ay kalmış, ancak bir ayda dışarıdaki bir yıl kadar gelişme göstererek on beş yaşındaki bir çocuğun vücut ve zekâ seviyesine erişmiştir. İbrâhîm, Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıntılı biçimde anlatılan (el-En'âm 6/75-79), Allah'ın sonsuz varlığına ve birliğine dair istidlâllerini de bu mağaradan ayrılışını takip eden günlerde yürütmüştür. Buna göre bir akşam vakti mağaradan çıkarılan İbrâhîm, babasına gördüğü şeylerin ne olduğunu ve bunların bir yaratıcısının bulunup bulunmadığını sormuş, onların bir rabbi olması gerektiğini düşünmüş; yıldızları, ayı ve

güneşi görünce her biri için, "Rabbim budur" demiş; fakat gördükleri kısa süre sonra sönüp gidince, "Ben böyle sönüp batanları sevmem" diyerek bunların hiçbirinin ilâh olamayacağını ifade etmiş; "Hiç şüphesiz ben, bir tevhid ehli olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim, ben müşriklerden değilim" diyerek bir olan Allah'a dönmüştür (aynı bilgiler İbrânî kaynaklarında da bulunmaktadır; bk. Â, V/2, s. 879). Rabbi İbrâhîm'e, "Müslüman ol!" dediğinde, "Âlemlerin rabbine teslim oldum" (el-Bakara 2/131) diyerek bu davete icâbet etmiştir. Bununla birlikte, "Andolsun İbrâhîm'e daha önce rüşdünü vermiştik; biz onu iyi tanırdık" (el-Enbiyâ 21/51) meâlindeki âyetin de işaret ettiği gibi İbrâhîm peygamberlik öncesinde de doğru yolda idi. Hz. Nûh'a verilenler Hz. İbrâhîm'e de tavsiye edilmiş (eş-Şûrâ 42/13), ona sahîfeler verilmiştir (en-Necm 53/36-37; el-A'lâ 87/19). Müslüman tarihçiler Hz. İbrâhîm'e on sahife indirildiğini, bunların mesellerden ibaret olduğunu bildirirler (Taberî, I, 313).

Hz. İbrâhîm, peygamber olarak seçilip kavmine gönderildiğinde önce babasına hak dini tebliğ etmişse de babası onu kovmakla tehdit etmiştir (Meryem 19/42-46). İbrâhîm daha sonra kavmini de dine davet etmiş, ancak olumlu sonuç alamamıştır (el-En'âm 6/80-81; el-Enbiyâ 21/51-73; eş-Şuarâ 26/70-89; el-Ankebût 29/16-27; es-Sâffât 37/83-98; ez-Zuhruf 43/26-28). Kur'an'da Hz. İbrâhîm'in babası için Allah'tan af dilediği, fakat bu dileğinin kabul edilmediği belirtilmektedir (Meryem 19/41-50; et-Tevbe 9/114).

Kur'an'ın özellikle ikinci ve üçüncü Mekke dönemine ait sûrelerinde İbrâhîm'in, babasının ve kavminin taptığı putlara karşı mücadele ettiği ve bir tek Tanrı inancını savunduğu; gök cisimlerine ve bunların sembolleri olan putlara tapmanın mânâsız olduğunu, hiç kimseye fayda veya zarar vermesi mümkün olmayan bu cisimlere tapmaktan vazgeçmeleri gerektiğini söylediği ifade edilir. Hz. İbrâhîm'in ay, güneş ve yıldızları görüp önce, "Bunlar benim rabbimdir" demesi, daha sonra da batıp giden şeylerin rab olamayacağını belirtmesi, İslâmî kaynaklarda onun henüz küçük yaşta iken dinî bir endişe taşıdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak bu olaydan, İbrâhîm'in kısa bir süre için bile olsa gök cisimlerini gerçekten tanrı zannettiği şeklinde bir sonuç çıkarılmamalı, bu husus, sadece kavminin dinî telakkilerinin anlamsızlığını vurgula-

mak için başvurduğu bir tartışma yöntemi ve muhakeme tarzı olarak kabul edilmelidir. Zira ay battığında söylediği, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse ..." sözü, güneş batınca da, "Ey kavmim! Ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım" demesi, hadisenin kavmine tevhid inancını tebliği esnasında vuku bulduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Kur'an'da, Hz. İbrâhim'in Allah'a ölülerini nasıl dirilttiğini sorması da aslında inandığı halde "kalbinin tatmin olması" şeklinde olumlu bir gerekçeyle açıklanmaktadır (el-Bakara 2/260). Bu olay Midraş haggadol'da da kaydedilmektedir (Sidersky, s. 45-46).

Hız. İbrâhim'in putları kırması ve bu yüzden putperestlerce ateşe atılmasına rağmen ateşin kendisini yakmaması, onun tevhid mücadelesinin güzel bir hâtırası olarak Kur'an'da ve bazı ayrıntılarla birlikte diğer kaynaklarda yer alır. Buna göre İbrâhim, taptıkları putların ne kadar âciz ve işe yaramaz olduğunu kavmine göstermek üzere fırsat kollar. Nihayet bir bayram günü halk şenlik için şehir dışına çıkınca (es-Sâffât 37/88-90) put evine girerek en büyük put dışındaki bütün putları kırar. Kavmi döndüğünde durumu görüp İbrâhim'i sorguya çeker, İbrâhim, "Belki de şu büyükleri yapmıştır, ona sorun" der (el-Enbiyâ 21/57-67; es-Sâffât 37/88-96). Nihayet putperest yönetim İbrâhim'i ateşe atmak suretiyle cezalandırmaya kalkışır (el-Enbiyâ 21/68; el-Ankebût 29/24). Ancak Allah'ın, "Ey ateş, İbrâhim'e karşı serinlik ve esenlik ol!" emri üzerine ateş İbrâhim'i yakmaz (el-Enbiyâ 21/68-70). Tarih ve tefsir kaynaklarının çoğunda, Bakara sûresinde (2/258) Hz. İbrâhim'le tartışarak tanrılık iddiasında bulunduğu, fakat İbrâhim'in ortaya koyduğu deliller karşısında yenik düştüğü bildirilen kişinin onu ateşe atan toplumun lideri Nemrûd olduğu kabul edilir.

Kur'an dışındaki İslâmî eserlerde daha da zenginleştirilen bu bilgiler (Taberî, I, 236-244; Sa'lebî, s. 76-79; İbnü'l-Esîr, I, 96-100) yahudi kaynaklarında da vardır (İA, V/2, s. 878-879). Hz. İbrâhim'in ateşe atılması Tevrat'ta yer almamakla birlikte Kitâb-ı Mukaddes dışı yahudi literatüründe tafsîlâtıyla anlatılmaktadır (Sidersky, s. 31-39). Aynı olay Saint Jerome, Saint Augustin ve Saint Ephrem gibi kilise babaları tarafından da nakledilmektedir (DBS, I, 19).

Kitâb-ı Mukaddes'te olduğu gibi İslâmî kaynaklara göre de Hz. İbrâhim eşi Sâre, yeğeni Lût ve diğer adamlarıyla birlikte Nemrûd'un ülkesini terkederek önce

Harra'n'da, ardından Ürdün'de bir süre kalmış, oradan Mısır'a gitmiş, daha sonra Filistin diyarına dönmüştür (İbn Sa'd, I, 46; Taberî, I, 244-247; Sa'lebî, s. 79; krş. Meryem 19/49; el-Enbiyâ 21/71; el-Ankebût 29/26; es-Sâffât 37/97-100).

Hız. İbrâhim'in, Mısır'da bulunduğu sırada can güvenliği kaygısıyla eşini kız kardeşi olarak tanıtmaması Tevrat'ta olduğu gibi (Tekvîn, 12/1-20) Kur'an dışındaki İslâmî kaynaklarda da anlatılmaktadır. Bir hadise göre İbrâhim üç defa yalan söylemiştir: Kavmi tarafından çağrıldığında hastayım demesi, putları kimin kırdığı sorulduğunda, "Bunu büyükleri yapmıştır" cevabını vermesi ve eşini kız kardeşi olarak tanıtmaması (Buhârî, "Enbiyâ" 8; Müslim, "Fezâ'il" 154; Taberî, I, 244-245; İbnü'l-Esîr, I, 100-101). Bu son hadise Gerar diyarında ve Kral Abimelek zamanında olmak üzere Tevrat'ta bir defa daha tekrarlanmakla birlikte (Tekvîn, 20/1-12) İslâmî kaynaklarda bu ikincisinden söz edilmemiştir.

Bir rivayete göre Hz. İbrâhim, Mısır dönüşü Filistin topraklarında Seb'a (Şeba) denilen yerde bir kuyu açar ve bir mescid yapar; fakat halkı kendisine iyi davranmayınca orayı terkeder; ayrıldıktan sonra da kuyunun suyu çekilir. Halk yaptıklarına pişman olarak ona gider ve geri dönmesi için yalvarır. İbrâhim dönme talebini reddederse de onlara yedi keçi verir ve bu hayvanları sularken kuyunun suyunun tekrar çıkacağını söyler (Taberî, I, 247-248).

Kur'an'a göre Hz. İbrâhim ve Lût, putperest kavmi terkedip Allah'ın kendilerine vaad ettiği bereketli ülkeye ulaştıktan sonra Lût kavmine gitmekle görevlendirilir ve İbrâhim'den ayrılır (el-Ankebût 29/28). Hz. İbrâhim, kavminden ayrılıp hicret ettikten sonra (el-Enbiyâ 21/71; el-Ankebût 29/26) yaşı bir hayli ilerlemiş olduğu ve hiç çocuğu bulunmadığı için Allah'tan sâlih bir evlât ister; kendisine akıllı (halim) bir çocuk müjdelendir (es-Sâffât 37/99-101). Hz. İbrâhim'in ilk çocuğu hem Tevrat'a hem de Kur'an'a göre İsmâil'dir.

İbrâhim'in Hebron'da Mamre meşeliğinde ikamet ederken kendisine bir grup misafirin geldiğine dair Tevrat'ta geçen kıssa (Tekvîn, 18/1-32) bazı farklılıklarla Kur'an'da da yer almaktadır. Buna göre Hz. İbrâhim'e Allah'ın elçileri misafir olarak gelirler. İbrâhim onlara kızartılmış buzağı ikram eder; fakat misafirler yemezler; durumdan kaygılanan İbrâhim'e endişe etmemesini, Lût kavmi için geldiklerini söylerler, ayrıca ona bir oğlu olacağı

müjdesini verirler. O esnada ayakta olan hanımı bu müjdeyi duyunca gülerек bu iki yaşlı insandan çocuk doğmasının şaşılacak bir şey olduğunu söyler. Bunun üzerine melekler Allah'ın emrine şaşmamaları gerektiğini hatırlatırlar (Hûd 11/69-76; el-Hicr 15/51-60; el-Ankebût 29/31-32).

Hâcer'i kendi rızâsı ile İbrâhim'e veren Sâre'nin İsmâil'in doğması üzerine kışkırtılığa kapılıp onlarla bir arada yaşamak istemediğini İslâmî kaynaklar da kaydeder. Fakat götürüldükleri yerle bu sırada İsmâil'in kaç yaşında olduğu gibi konularda önemli farklılıklar vardır. İslâmî kaynaklara göre Allah İbrâhim'den, Hâcer ile İsmâil'i Mekke'nin bulunduğu yere götürmesini ister (İbnü'l-Esîr, I, 103). Kur'an'ın ifadesiyle İbrâhim zürriyetinden bir kısmını Beytülharâm'ın yanına bırakır (İbrâhîm 14/37). Yine Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla İsmâil Hz. İbrâhim'in ilk çocuğudur ve oraya bırakıldığında daha çok küçüktür (es-Sâffât 37/100-102).

İshak'ın kurban edilmesine dair Tevrat'ta geçen olay (Tekvîn, 22), İshak adı zikredilmeden bazı farklılıklarla Kur'an'da ve diğer İslâmî kaynaklarda da yer almaktadır. Buna göre Hâcer ile İsmâil'i Mekke'nin bulunduğu yere bırakan ve kendisi Filistin'de yaşayan Hz. İbrâhim, ilk çocuğu koşar çağa gelince onu kurban etmekle imtihan edilir. Hz. İbrâhim bu imtihanı başarır ve mükâfat olarak geriden gelecekler arasında ismi ebedileştirilir (es-Sâffât 37/101-112).

Hız. İbrâhim zaman zaman Mekke'deki Hâcer'i ve İsmâil'i ziyaret eder. Bazı rivayetlere göre İbrâhim Filistin'den Mekke'ye üç defa gitmiştir. İlk seyahatini Allah'ın buyruğu üzerine burakla yapmış, Cebrâil'in kendisine yol gösterdiği bu yolculukta iki yaşındaki oğlu İsmâil'i önüne, Hâcer'i terkisine bindirerek onları bugünkü Beytullah'ın bulunduğu yere bırakmıştır. Ailesini ziyaret için Mekke'ye ikinci defa gittiğinde Hâcer'in vefat ettiğini öğrenmiş, İsmâil'i de görememiştir. Kâbe'nin temellerinin yükseltilmesi emrini aldığı anda üçüncü defa Mekke'ye giden İbrâhim, oğlu İsmâil ile birlikte Beytülharâm'ı bina etmiş ve haccı ilân etmekle görevlendirilmiştir (el-Bakara 2/127; İbn Sa'd, I, 48). Taberî, Hz. İbrâhim'in Hacur adında bir kadınla daha evlendiğini ve ondan beş oğlunun olduğunu nakleder (Târîh, I, 311).

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'in nerede ve nasıl vefat ettiği bildirilmemektedir. Ancak diğer İslâmî kaynaklara göre ölüm meleği çok yaşlı bir kişi sûretinde geldiğinde İbrâhim ona ikramda bulunur,

fakat onun yemek yiyecek hali yoktur. Bunun üzerine İbrâhîm ona yaşını sorar; kendisinden iki yaş büyük olduğunu öğrenince onun haline düşmemek için şimdiden ruhunun alınmasını ister, ölüm meleği de bu isteği yerine getirir. Vefat ettiğinde 200 veya 175 yaşında olan İbrâhîm'in naaşı Hebron'da Sâre'nin yanına defnedilir (Sa'lebî, s. 98-99; Taberî, I, 312).

Hadislerde ve tarih kitaplarında Hz. İbrâhîm'in orta boylu, elâ gözlü, güzel ve güler yüzlü, açık alınlı (Ebû Nuaym el-İsfahânî, I, 21), ayak izlerine varıncaya kadar şekil ve şemâilce Hz. Muhammed'e en çok benzeyen insan olduğu nakledilmektedir (Buhârî, "Libâs", 68; Müslim, "İmân", 270-272, 278; *Müsned*, I, 276, 332). Ayrıca onun Kûsâ'da Sûryânice konuştuğu, Harran'dan yola çıkarak Fırat'ı geçtiğinde dilinin de İbrânice'ye dönüştüğü, tirit yemeğini ilk defa onun yaptığı, "ebû'l-adyâr" (misafirler babası) diye anıldığı, 120 yaşında kendi kendini sünnet ettiği (Sa'lebî, s. 99), 300 kölesini serbest bıraktığı, onların da müslüman olduğu nakledilmektedir (İbn Sa'd, I, 46-48).

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. İbrâhîm'in şahsiyet özellikleri, mânevî ve ahlâkî nitelikleri hakkında geniş bilgi verilmektedir. Buna göre İbrâhîm Nûh'un milletindendir (es-Sâffât 37/83), inananların babası (el-Hac 22/78), Allah'ın dostudur (en-Nisâ 4/125). Kendisine göklerin ve yerin melekûtu gösterilmiş (el-En'âm 6/75), rabbinin emrettiği yere hicret etmiştir (el-Ankebût 29/26; es-Sâffât 37/99). Onun soyuna da peygamberlik ve kitap verilmiştir (en-Nisâ 4/54; el-Hadîd 57/26). Allah tarafından birtakım kelimelerle sınanan İbrâhîm imtihanı başarıyla çıkmış, bu sayede insanlara önder (imam) yapılmıştır (el-Bakara 2/124). İbrâhîm'in imtihan edildiği kelimelerle ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bunların ilâhî emir ve yasaklar olduğu söylenildiği gibi sayısı onu bulan temizlik kuralarından ibaret bulunduğu da belirtilmektedir. Öte yandan kelimelerden onunun Tevbe (9/112), onunun Ahzâb (33/35), onunun Mü'minûn (23/1-9) sûrelerinde yer alan nitelikler olduğu da rivayet edilmektedir. Bu kelimeler ayrıca Nemrûd'la tartışması, kavmiyle ters düşmesi, ateşe atılması, memleketinden hicrete mecbur kalması, oğlunu kurban etmekle imtihan edilmesi şeklinde de yorumlanmaktadır (İbn Kesîr, I, 164-167; Fahreddin er-Râzî, IV, 33-39; İbnü'l-Esîr, I, 113-114). Hz. İbrâhîm soyundan da önderler yapması için Allah'a niyazda bulunmuş, fakat ilâhî ahdin zalimleri kapsamadığı bildirilmiştir

(el-Bakara 2/124). Bu âyet, Allah tarafından insanların önderi kılınan İbrâhîm'in soyundan gelmeleri sebebiyle "Allah'ın seçilmiş halkı" olduklarına inanan İsrâilîoğulları'nın bu iddialarının geçersiz sayıldığını göstermektedir.

Hz. İbrâhîm'in tevhid akidesini tesis etmesi yanında oğlu İsmâîl ile birlikte Kâbe'yi kurması da hem Kur'an'da hem İslâm kültüründe müslümanlardan biri olarak gösterilmesine (el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; en-Nisâ 4/125; el-Hac 22/78) ve kendisine itibarlı bir yer verilmesine vesile olmuştur. Allah tarafından Beytullah'ın yeri bildirildikten sonra (el-Hac 22/26) İbrâhîm, oğlu İsmâîl ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltmiş (el-Bakara 2/127) ve bir olan Allah'a adanan ilk mâbed olarak Kâbe inşa edilmiş (Âl-i İmrân 3/96), İbrâhîm'den insanlar arasında haccı ilân etmesi, Beytullah'ı temiz tutması istenmiş, böylece bu kutsal mekân bütün müslümanlar için hac yeri ve kible yapılmıştır (el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26-28).

Beytullah'ın bulunduğu Mekke için dua eden Hz. İbrâhîm Mekke'nin emin bir şehir olmasını dilemiş (el-Bakara 2/126; İbrâhîm 14/35), bölgeyi "haram" (kutsal) ilân ederek orada kan dökülmesini ve dışarıda câiz olan diğer bazı işlerin yapılmasını yasaklamıştır. Kendi zürriyetinden Allah'a itaat eden bir ümmet çıkarmasını, onlara peygamber göndermesini niyaz etmiştir (el-Bakara 2/126-129; İbrâhîm 14/35, 40). İbrâhîm ve oğlu İsmâîl'in dualarında yer alan bu peygamber onların soyundan gelen Hz. Muhammed'dir. Nitekim İsmâîl'in neslinden daha başka peygamber de gelmemiştir. "Ben babam İbrâhîm'in duası, kardeşim İsâ'nın müjdesi ve annemin rüyasıyım" (*Müsned*, IV, 127, 128; V, 262) hadisi de buna işaret etmektedir. Hz. İbrâhîm'in bu duasına şükran nişânesi olmak üzere müslümanlara namazlarda "salli ve bârik" dualarını okumaları öğütlenmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 33/10; "Da'âvât", 31, 32).

Kur'an'da İbrâhîm, İsmâîl, İshak, Ya-küb ve esbâtın yahudi veya hristiyan oldukları şeklinde yahudi ve hristiyanlarca ileri sürülen iddia reddedilmekte (el-Bakara 2/135, 140), buna delil olmak üzere Tevrat ve İncil'in ondan sonra indirildiği hatırlatılmakta (Âl-i İmrân 3/65), "Yahudi yahut hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" diyen yahudi ve hristiyanlara karşı müslümanlardan, "Hayır, biz Hanîf olan İbrâhîm'in dinine uyarız; o müşriklerden değildi" (el-Bakara 2/135) demeleri isten-

mektedir. Öte yandan Arap müşrikleri de İbrâhîm'in soyundan gelmek ve onun bina ettiği Kâbe'yi koruma işini üstlenmiş olmaktan onur duyarlardı (Fahreddin er-Râzî, IV, 33). Ancak Kur'an onlara da Hz. İbrâhîm'in asla müşriklerden olmadığını, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslüman olduğunu hatırlatır (Âl-i İmrân 3/67).

Kur'an'da, geçmiş peygamberler içinde özellikle İbrâhîm'in öğretilerine kalıcı bir değer yüklediği görülür. Nitekim İslâm Peygamberi'ne, "Doğru yola yönelerek İbrâhîm'in dinine uy" diye emredilmiş (Âl-i İmrân 3/95; en-Nahl 16/123), Allah'ın onu doğru yola, gerçek dine, hakka yönelen ve puta tapanlardan olmayan İbrâhîm'in dinine ilettiği belirtilmiştir (el-En'âm 6/161). Resûl-i Ekrem de, "Ben müsamahalı ve kolay olan Hanîflik'le gönderildim" (*Müsned*, V, 266; VI, 116, 233) şeklindeki açıklamasıyla aynı gerçeği dile getirmiştir. Ayrıca İslâm ümmetine de İbrâhîm'in Hanîf dinine uyması emredilmiş (Âl-i İmrân 3/95), din bakımından en güzel yolun İbrâhîm'in dinini benimsemek suretiyle izlenen yol olduğu ifade edilmiştir (en-Nisâ 4/125). Kâbe'nin haremindeki İbrâhîm'in makamının namaz yeri kılınması (el-Bakara 2/125), İbrâhîm'in dinine uyulması emredilmiş (Âl-i İmrân 3/95), onun dininden ancak kendini bilmezlerin yüz çevireceği (el-Bakara 2/130), gerçek iman sahiplerine müslüman ismini çok önceden İbrâhîm'in verdiği (el-Hac 22/78) bildirilmiştir. İbrâhîm dünyada seçkin kılınmış olanlardan, kendisine güzellik verilenlerden, âhirette de sâlihlerdendir (el-Bakara 2/130; en-Nahl 16/122); Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önderdir (en-Nahl 16/120-122).

Hz. İbrâhîm son derece ağır başlı, yumuşak huyluydu, varlığını Allah'a adanmıştı (et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75). Kendisi ve eşi ileri yaşta olduğu halde duası kabul edilerek ona akıllı, iyi huylu ve bilgili iki oğlu olacağı müjdelendiği (el-Hicr 15/53; es-Sâffât 37/101, 112). Sadece kendisi değil ailesi de Allah'ın rahmet ve bereketine mazhar olmuştur (Hûd 11/73). İbrâhîm çok misafirperverdir (el-Hicr 15/51); sıdık bütün bir peygamberdir (Meryem 19/41). Bu sebeple İbrâhîm'de ve onunla beraber olanlarda müminler için güzel örnekler bulunduğu bildirilmiştir (el-Mümtehine 60/4).

Kur'an'ı Peygamber'in yazdığı peşin hükmünden hareket eden Christian Snouck-Hurgronje'ye göre Hz. Muhammed, ancak hicretten sonra yahudilerle

ters düşmesi üzerine İbrâhîm'i ilk müs-lûman ve Hanîf ilân etmiş, İsmâil ile bir-likte Kâbe'yi inşa edip hac ibadetini baş-latmış bir önder olarak takdim etmiş, İs-lâm'ı ilk defa İbrâhîm'in tebliğ ettiği din olarak tanıtmıştır. Ancak Hurgronje'nin bu iddiaları müslümanların tepkisine se-bep olduğu gibi *Abraham dans le Coran* adıyla bir tez çalışması yapan Yoachim Moubarac gibi bazı Hristiyanlarca da eleş-tirilmiştir. Moubarac, İslâm ve Hristiyan-lığı uzlaştıran bir tavır tesbitine çalışmış-tır.

Hadislerde de Hz. İbrâhîm'in faziletine dair bilgiler yer almaktadır. Bir hadise gö-re insanlar kabirden kalktıklarında çıplak olarak haşredilecek ve kıyamet gününde elbise giydirilen ilk peygamber Hz. İbrâ-hîm olacaktır (Buhârî, "Rikâk", 45; Müs-lim, "Cennet", 58). Diğer bir hadise göre kıyamet gününde Hz. İbrâhîm babasıyla karşılaştığında ona, "Ben sana, bana âsi olma demedim mi?" diyecek, o da, "Artık bugün sana âsi olmayacağım" karşılığını verecektir. Hz. İbrâhîm babasının affı için Allah'a yalvaracak, fakat dileği kabul edil-meyecektir (Buhârî, "Tefsîr", 26). Bir ha-disteye, Hz. İbrâhîm'in Mekke'yi dokunul-maz bir şehir yaptığı ve onun için dua et-tiği, Resûlullah'ın da aynı şeyi Medine için yaptığı bildirilmektedir (Buhârî, "Büyü", 53; "Cihâd", 71, 74; "İftisâm", 16; Müslim, "Hac", 454, 456, 458, 462, 473, 475, 478). Mi'racda Hz. Muhammed, Hz. İbrâhîm'i yedinci (bazı rivayetlerde altıncı) semada beytülma'mûra dayanmış olarak görmüş-tür (Buhârî, "Şalât", 1; "Tevhîd", 37; Müs-lim, "İmân", 259, 263, 264). Mekke'nin fet-hinde Kâbe putlardan temizlendiğinde Hz. İbrâhîm ve İsmâil'in, ellerinde fal ok-ları olan sûretleri çıkarılınca Resûlullah, "Yazıklar olsun! Onların bu nesnelerle fal bakmadıklarını bilmiyorlar mı?" demiştir (Buhârî, "Hac", 54). Başka bir hadiste nak-ledildiğine göre kıyamet günü insanlar, Hz. Âdem'den başlayarak bütün peygam-berlerden şefaât dileyebilecekler, fakat her peygamber diğerine gönderecek, Hz. İb-râhîm de üç yalanı sebebiyle buna yetkili olmadığını söyleyip gelenleri Hz. Mûsâ'ya yollayacak, sonuçta sadece Hz. Muham-med şefaate yetkili olacaktır (Buhârî, "Rikâk", 51; "Tevhîd", 19, 24; Müslim, "İmân", 322, 326, 327, 329; *Müsned*, I, 4).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafavî, *et-Tahkik*, I, 7-10; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Cairo 1938, s. 44-46; *Müsned*, I, 276, 332; II, 403; IV, 127, 128; V, 262, 266; VI, 116, 233; Buhârî, "Tefsîr", 26, "Enbiyâ", 8; "Nikâh", 12; "Şalât", 1; "Tev-hîd", 19, 24, 37; "Hac", 54; "Büyü", 53; "Ci-

hâd", 71, 74; "İftisâm", 16, 100; "Hibe", 28, 36; "Libâs", 68; "Rikâk", 45, 51; "Da'avât", 31, 32; Müslim, "İmân", 259, 263, 264, 270-272, 278; "Fezâ'il", 150, 151, 154; Ebû Dâvûd, "Talâk", 16; Tirmizî, "Tefsîr", 21/3; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 46-48; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 44-46; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 233-313; Sa'lebi, *Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 72-100; Ebû Nuaym el-İs-fahânî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, Haydarâbâd 1369/1949, I, 21; Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb* (nşr. F. Abdurrahîm), Dimaşk 1410/1990, s. 102-104; Fahrîddin er-Râzî, *Meftâhu'l-gayb*, IV, 33-72; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 94-124; Nevevî, *Tehzib*, I, 98-103; İbn Kesir, *Tefsî-rü'l-Kur'an*, I, 164-167; Firûzâbâdî, *Başâ'ir* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-il-miyye), VI, 32-38; E. Mangenot, "Abraham", *DB*, I/I, s. 74-82; "Ur des Chaldeens", a.e., V/II, s. 2356-2358; L. Pirot, "Abraham", *DBS*, I, 8-28; J. B. Frey, "Abraham (Apocalypse d')", a.e., I, 28-32; a.m.f., "Abraham (Testament d')", a.e., I, 33-38; H. Cazelles, "Patriarches", a.e., VII, 81-156; D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*, Paris 1933, s. 31-54; L. Woolley, *Abraham découvertes récentes sur les origines des Hébreux*, Paris 1949; Y. Moubarac, *Abraham dans le Coran*, Paris 1958; G. E. Wright, *Biblical Archaeology*, New York 1962, s. 41-47; A. L., "Abraham", *NDB*, s. 7-9; "Ur en Chaldee", a.e., s. 767; *Ancient Testament*, s. 61; *The Torah: A Modern Commentary*, New York 1981, s. 91; Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynakları-na Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, Ankara 1985, s. 20-95; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağ-daş Tefsiri*, İstanbul 1988, I, 231-241; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1990, s. 141-229; R. Firestone, *Journeys in Holy Lands*, New York 1990; Norman Calder, "Tafsir from Tabari to Ibn Kathir Problems in The Description of A Genre, Illustrated with Reference to The Story of Abraham", *Approaches to The Qur'an* (ed. G. R. Hawting - A. A. Shareef), London 1993, s. 101-140; İbrahim Canan, *Hz. İbra-hîm'in Mesajı*, İstanbul 1998; L. Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Baltimore 1998, I, 183-309; Willem A. Bijlefeld, "Controversies Around The Qur'anic İbrahim Narrative And Its 'Ori-entalist' Interpretations", *MW*, LXXII (1982), s. 81-94; F. Abdurrahim, "Aslı kelime İbrâhîm", *MMLAÖR*, XI/32 (1407/1987), s. 325-327; Uri Ru-bin, "Hanifiyya And Ka'ba: An Inquiry into The Arabian Pre-Islamic Back ground of Din İbrâ-hîm", *Jerusalem Studies in Arabic And Islam*, XIII, Jerusalem 1990, s. 85-112; Reuven Fire-stone, "Abraham's Journey to Mecca in Islamic Exegesis: A Form-Critical Study of A Tradition", *StI*, LXXVI (1992), s. 5-24; A. J. Wensinck, "İb-rahîm", *IA*, V/2, s. 878-880; E. Honigmann, "Urfa", a.e., XIII, 50; R. Paret, "İbrâhîm", *EP* (Fr.), III, 1004-1006; L. Hicks, "Abraham", *IDB*, I, 14-21; C. H. Gordon, "Paddan-Aram", a.e., III, 617; N. M. Sarna, "Abraham", *EJd.*, II, 111-115; I. T. Ta-Shma, "Abraham", a.e., II, 115-117; J. Licht, "Abraham, Apocalypse of", a.e., II, 125-127; D. Flusser, "Abraham, Testament of", a.e., II, 129; "Ur", a.e., XVI, 1-3; J. V. Seters., "Abraham", *ER*, I, 13-17; A. Pa., "Abraham", *EBr*, I, 36-37.

ÖMER FARUK HARMAN

□ TÜRK EDEBİYATI. Hz. İbrâhîm Türk edebiyatının çeşitli türlerinde ele alınmış, kısas-ı enbiyâ içinde adından ve hayat hikâyesinden sıkça bahsedildiği gibi müstakil eserlere de konu olmuştur. İs-lâmî Türk edebiyatında Hz. İbrâhîm hak-kında yazıldığı bilinen ilk eser, Abdülvâsi Çelebi'nin 817'de (1414) Sultan I. Meh-med'e sunduğu *Halilnâme* ismiyle tanı-nan mesnevisidir. Esas adı *Dâsitân-ı İb-râhîm Nebî aleyhi's-selâm* olan kitapta Hz. İbrâhîm'in hayat hikâyesi İslâmî kay-naklar, mukaddes kitaplar ve İsrâiliyat tü-rü rivayetlerdeki bütün ayrıntılarıyla an-latılmıştır. Bu eser müstakil bir çalışmaya da konu olmuştur (Ayhan Gültaş, *Abdül-vâsi Çelebi ve Halilnâmesi*, doktora tezi, 1985, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Hz. İbrâhîm'e geniş yer veren Sa'le-bî'nin *Arâ'isü'l-mecâlis* ile Kisâi'nin *Bed'ü'd-dünyâ ve kısaşu'l-enbiyâ* adlı kitaplarının Türkçe çevirileri başka kay-naklardan elde edilen bilgilerle zengin-leştirilmiştir. Türkçe telif edilmiş ilk kı-sas-ı enbiyânın müellifi olan Rabgûzî'nin eserinde Hz. Muhammed'den sonra hak-larında en geniş bilgi verilen üç peygam-berden biri Hz. İbrâhîm'dir (*Kısaşu'l-enbi-yâ* [nşr. Aysu Ata], I, 52-74). İsimleri farklı olmakla birlikte hepsi de peygamberler tarihi niteliğini taşıyan diğer bazı kitap-larda da Hz. İbrâhîm'e geniş yer ayrılmış-tır. Kara Yâkub'un *İşrâku't-tevârih*'inin Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından geniş-letilerek yapılmış tercümesi olan *Zübde-tü't-tevârih*'i (Millet Ktp., Reşid Efendi, nr. 663); Çerkezoğlu Mehmed'in *Kısa-s-ı Enbiyâ Tercümesi* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1117) bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca manzum - mensur olarak kaleme alınmış müellifi bilinmeyen *Siyer-i Enbiyâ* adlı bir eserle (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4338) yine Hz. İbrâhîm'e dair müellif-leri bilinmeyen, çoğu mensur birçok yaz-ma eser de (*TCYK*, s. 348-353) bu gruba girmektedir. Bu kitaplara, diğer peygam-berler yanında Hz. İbrâhîm'in mucizelerinden de bahseden müellifi meçhul *Mu'-cizât-ı Enbiyâ*'yı da ilâve etmek gerekir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4443).

Hz. İbrâhîm hakkındaki müstakil eser-lerin bir bölümünü manzum ve mensur dinî halk hikâyeleri teşkil etmektedir. Bunların içinde en tanınmış olanı, Süley-man Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât* adlı mevlidinin bazı yazma ve basma nüsha-larının sonundaki manzum hikâyeler ara-